

Рукопис опубліковано:

Прокопенко О.В., Захаркіна Л.С. Оцінка інноваційно-інвестиційної складової розвитку зовнішньоекономічної діяльності України // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. – Черкаси, 2010. – № 1 (7). – С. 116–123.

Адреса для листування:

olgaprokopenko@bk.ru

fem.sumdu.edu.ua

О. В. Прокопенко, доктор економічних наук,
доцент, зав. кафедри економічної теорії
Л. С. Захаркіна, аспірантка,
Сумський державний університет

ОЦІНКА ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті розглядаються питання розвитку зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) України. Проаналізовано економетричні моделі динаміки розвитку ЗЕД. Проведена оцінка інноваційно-інвестиційної складової розвитку ЗЕД України.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, експорт, імпорт, прямі іноземні інвестиції, технологічні інновації.

Вступ. В умовах глобалізації одним з найважливіших напрямів підвищення ефективності економіки України є розвиток зовнішньоекономічної діяльності. Формування ефективного експортного потенціалу промислового виробництва, його оптимальної структури (з високою часткою інноваційної складової) створює сприятливі умови для виходу економіки з кризового стану.

Питанням зовнішньоекономічної діяльності України присвячені роботи провідних вітчизняних вчених, серед яких Макогон Ю.В., Новицький В.Є., у роботах яких розглядаються проблеми підвищення конкурентноздатності підприємств при виході на зовнішні ринки. Дослідження та оцінка впливу прямих іноземних інвестицій на технологічний розвиток виробничого потенціалу України знайшли своє відображення у працях Килимник О.І. [2], Носової О.В та ін.

Незважаючи на чималу кількість наукових напрацювань за даною тематикою, залишаються відкритими питання відносно оцінки впливу зовнішньоекономічної діяльності на економічне зростання країни особливо в частині інноваційно-інвестиційної складової.

Постановка завдання. Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) відіграють одну з ключових ролей в реструктуризації промисловості в країнах з перехідною економікою. Це одна з головних причин структурних змін експорту в країнах Центральної й Східної Європи. Прилив іноземних інвестицій з країн ЄС є джерелом не лише капіталу, але, в першу чергу, нових технологій і навичок управління, тобто інноваційних зрушень в економіці країни. Їх притік обумовлює активізацію інноваційної діяльності промислових підприємств і, як наслідок, посилення конкуренції в країні, що сприяє реструктуризації економіки і ефективнішому використанню ресурсів. Україні ж досі не вдалося отримати істотних об'ємів ПІІ.

Тому метою даної роботи є оцінка інноваційно-інвестиційної складової розвитку зовнішньоекономічної діяльності України. Відповідно до мети завданнями роботи є дослідження сучасного стану і виявлення тенденцій розвитку

зовнішньоекономічної діяльності, побудова економетричних моделей динаміки розвитку ЗЕД України, оцінка інноваційно-інвестиційної складової розвитку зовнішньоекономічної діяльності України.

Результати дослідження. В умовах структурної модернізації української економіки та необхідності адаптації національного господарства до вимог світового ринку першочерговими стають завдання підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємницьких структур.

За період незалежності України процес реструктуризації більшості колишніх державних підприємств, особливо великих, був недостатньо ефективним. Відсутність необхідних фінансових механізмів перерозподілу капіталовкладень в продуктивні сектори економіки не дозволяє забезпечити їх необхідне зростання і розвиток, що особливо яскраво проявляється на фоні світової фінансової кризи. У цій ситуації значну підтримку можуть зробити іноземні інвестори, участь яких в капіталі українських підприємств забезпечувало б ефективніше їх функціонування. Проте, аналіз макроекономічних показників (табл. 1) демонструє недостатність іноземних інвестицій, питома вага яких в структурі ВВП України складає не більше 10%.

Таблиця 1 – Макроекономічні показники України [4]

Рік	Показники						
	ВВП, млрд. дол.	Експорт товарів і послуг, млрд. дол.	Імпорт товарів і послуг, млрд. дол.	Сальдо, млрд. дол.	ППІ в Україну, млрд. дол.	Доля ПІІ в ВВП, %	Кумулятивний об'єм ПІІ в Україну, млрд. дол.
1992	24,20	8,05	7,1	0,95	0,1	0,41	0,1
1993	32,67	7,82	9,53	-1,71	0,12	0,37	0,22
1994	37,97	16,64	18,01	-1,37	0,26	0,69	0,48
1995	36,97	17,09	18,28	-1,19	0,41	1,12	0,90
1996	44,56	20,35	21,47	-1,12	0,54	1,21	1,44
1997	50,15	20,36	21,89	-1,53	0,63	1,25	2,06
1998	41,88	17,62	18,83	-1,21	0,75	1,78	2,81
1999	31,58	16,33	15,24	1,09	0,47	1,49	3,28
2000	31,26	19,52	17,95	1,57	0,59	1,90	3,88
2001	38,01	21,08	20,46	0,62	0,68	1,79	4,56
2002	42,39	23,35	21,50	1,86	0,92	2,16	5,47
2003	50,13	28,95	27,66	1,29	1,32	2,64	6,79
2004	64,88	41,29	36,31	4,98	2,25	3,47	9,05
2005	86,14	44,34	43,62	0,72	7,84	9,10	16,89
2006	106,47	50,24	53,31	-3,07	4,72	4,43	21,61
2007	142,72	64,00	72,15	-8,15	7,94	5,56	29,54
2008	180,34	84,46	99,00	-14,55	6,18	3,43	35,72

У результаті дослідження побудовано економетричну модель динаміки розвитку ЗЕД України за 1992-2008 рр., яка досить повно відбиває цей процес.

Як вихідна характеристика моделі вибрано ВВП країни. Усі розрахунки проводилися в доларовому еквіваленті (у млрд. дол.) Серед безлічі пояснюючих чинників розвитку ЗЕД України вибрано кумулятивний приток прямих іноземних інвестицій (*КПІІ*), обсяги експорту товарів і послуг (*Е*) та імпорту товарів і послуг (*І*) (вихідні дані приведені в таблиці. 1).

У результаті дослідження залежності ВВП України $ВВП_t$ (t - часова характеристика (у дослідженні це рік), $t = 1, \dots, n$) від змін обсягів експорту, імпорту і кумулятивного притоку ПІІ отримано наступне рівняння регресії :

$$ВВП_t = 15,42 - 1,06 E_t + 2,19 I_t + 1,16 КПІІ_t, \quad R^2 = 0,993. \quad (1)$$

(с.о.) (0,391) (0,356) (0,491)

Результати регресійного аналізу (а саме критерій Стюдента $t_{кр} = 2,160[3]$ при $\alpha = 0,05$ та $n - m - 1 = 17 - 3 - 1 = 13$) отриманої моделі (1) показують, що на обсяг ВВП ($ВВП_t$) значно впливають усі три фактора, що досліджувалися:

- обсяг експорту (E), оскільки $t_E = 2,718 > t_{кр}$;
- обсяг імпорту (I), оскільки $t_I = 6,171 > t_{кр}$;
- кумулятивний приток прямих іноземних інвестицій ($КПІІ$), оскільки $t_{КПІІ} = 2,357 > t_{кр}$).

Оскільки значимими є всі три оцінки і значення коефіцієнта детермінації $R^2 = 99,3\%$, то можемо вважати, що отримана модель є адекватною. Отримана модель свідчить про те, що:

- збільшення на 1% об'єму експорту веде до зменшення об'єму ВВП на 1,06%;
- збільшення на 1% об'єму імпорту веде до збільшення об'єму ВВП на 2,19%;
- збільшення на 1% кумулятивного притоку прямих іноземних інвестицій ($КПІІ$) веде до збільшення об'єму ВВП на 1,16%.

Таким чином, згідно з проведеними емпіричними дослідженнями (див. модель (1)) існує прямий позитивний зв'язок між об'ємом імпорту в країну і рівнем ВВП. У цієї залежності є два пояснення. Згідно з першим, імпорт часто використовується як проміжний продукт або сировина при виробництві товарів і послуг, які утворюють національний продукт. Згідно з другим поясненням, імпорт реагує на зміни в сукупних реальних витратах. Чим більше засобів витрачається на товари і послуги, тим більший їх об'єм витрачається на придбання тієї їх частини, яка виготовлена за кордоном. І хоча витрати на товари і послуги усередині країни не є тотожно рівними національному доходу від виробництва товарів і послуг, тісна кореляція між доходом і витратами дозволила в статистичних дослідженнях знехтувати цією відмінністю при оцінці параметрів функцій імпорту.

Зв'язок експорту з ВВП складніший і залежить від того, чи являються зміни у ВВП результатом зрушень у внутрішньому попиті, внутрішній пропозиції або в зарубіжному попиті на вітчизняний експорт. Отримана модель (1) свідчить про те, що зростання експорту товарів і послуг приводить до економічного спаду країни. Це доводить, що зовнішня торгівля України нестабільна (рис. 1) і має несприятливу для розвитку країни структуру експорту і імпорту.

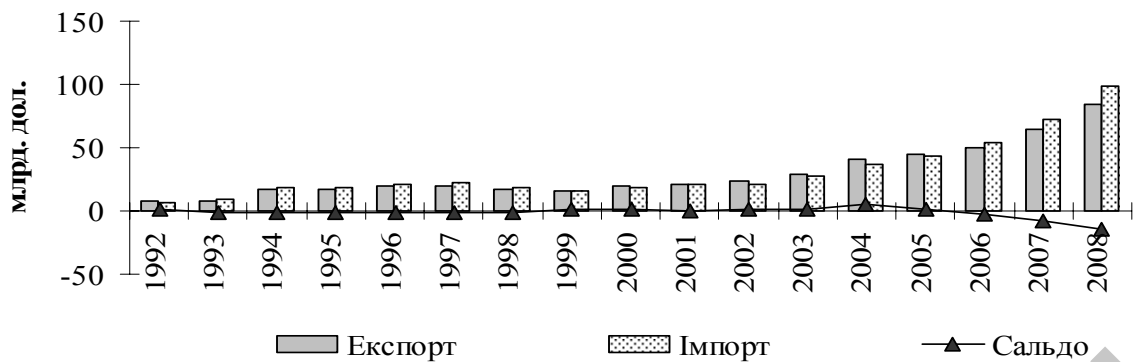

Рисунок 1 – Зовнішньоекономічний товарообіг України

Україна спеціалізується на експорті товарів з низькою мірою обробки (сільськогосподарська продукція, мінеральні продукти і чорні метали) : їх частина в експорті 2008 р. складає майже 60% [4]. Основні статті експорту і імпорту приведені в табл. 2. До того ж, українські товари з відносно високою мірою обробки споживають переважно в країнах СНД (у першу чергу, в Росії), а на ринках розвинених країн українська продукція з порівняно високою мірою обробки у своїй більшості не конкурентоздатна через низьку якість. Не дивлячись на те, що частка торгівлі з Європейським Союзом в зовнішньоторговому обігу збільшується, товарна структура українського експорту не наближається до структури експорту ЄС: Україна експортує в ЄС сировину і товари з низькою мірою обробки, тоді як імпортує в основному технологічно складні матеріали.

Таблиця 2 – Основні статті зовнішньої торгівлі України, % [4]

Рік	Мінеральні продукти		Продукція хімічної промисловості		Неблагородні метали і вироби з них		Механічне устаткування; машини і механізми		Транспортні засоби	
	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт
2004	13,23	37,4	8,51	7,75	39,94	6,05	9,28	16,35	6,24	8,6
2005	13,73	32,01	8,72	8,57	40,97	6,83	8,29	17,55	4,83	8,91
2006	10,10	30,	8,8	8,6	42,8	7,4	8,7	17,5	5,4	11,4
2007	8,70	28,5	8,2	8,8	42,2	7,8	10,1	17,4	6,7	13,5
2008	10,50	29,7	7,5	8,1	41,2	7,5	9,5	15,6	6,5	14,1

Також, згідно з проведеними емпіричними дослідженнями (див. модель (1)) існує прямий позитивний зв'язок між кумулятивним об'ємом прямих іноземних інвестицій в країну і рівнем ВВП, так збільшення на 1% кумулятивного припливу ПІІ веде до збільшення об'єму ВВП на 1,16%. Це свідчить про позитивну роль ПІІ в збільшенні ВВП України.

У результаті дослідження інвестиційної складової побудовано економетричну модель динаміки розвитку інвестиційної складової ЗЕД України за 1992-2008 рр., яка досить повно відбиває цей процес.

Як вихідна характеристика моделі вибрано річний приріст ВВП країни ΔVVP_t , ($\Delta VVP_t = VVP_t - VVP_{t-1}$), (t – часова характеристика (у дослідженні це рік), $t = 1, \dots, n$). Усі розрахунки проводилися в доларовому еквіваленті (у млрд. дол.) Серед безлічі

пояснюючих чинників розвитку інвестиційної складової ЗЕД України вибрано приток ПІІ попереднього до аналізованого періоду (PII_{t-1}) (вихідні дані наведено в табл. 1).

У результаті дослідження залежності приросту ВВП України від змін об'ємів реалізованих в минулому періоді (у дослідженні це рік) ПІІ отримано наступне рівняння регресії:

$$\Delta BVP_t = 2,249 + 4,067 PII_{t-1}, \quad R^2 = 0,61 \quad (2)$$

(с.о.) (0,869)

Результати регресійного аналізу (а саме критерій Стьюдента $t_{кр} = 2,145$ [3] при $\alpha = 0,05$ та $n - m - 1 = 16 - 1 - 1 = 14$) отриманої моделі (2) показують, що на приріст ВВП періоду, що аналізується (ΔBVP_t) значно впливає об'єм реалізованих в минулому періоді прямих іноземних інвестицій (PII_{t-1}): $t_{PII} = 4,679 > t_{кр}$.

Оскільки оцінка значуща і значення коефіцієнта детермінації $R^2 = 61\%$, то вважаємо, що отримана модель є адекватною. Отримана модель свідчить про те, що збільшення на 1% реалізованих в минулому періоді ПІІ призводить до приросту ВВП наступного періоду на 4%.

Таким чином, порівнюючи результати отриманих моделей (1) і (2), можна зробити висновки про те, що вплив ПІІ в Україні носить короткостроковий характер, так збільшення на 1% кумулятивного припливу ПІІ веде до збільшення об'єму ВВП на 1,16%, а збільшення на 1% реалізованих в минулому періоді ПІІ призводить до приросту ВВП аналізованого періоду на 4%.

Це є наслідком нераціонального використання об'ємів інвестицій. Інвестиції повинні вкладатися в інноваційний розвиток промисловості з метою скорочення існуючого розриву з ведучими в економічному відношенні країнами, але дані табл. 3 свідчать про низький рівень впливу ПІІ на технологічне оновлення господарського комплексу України. Так, доля іноземних інвестицій у фінансуванні технологічних інновацій незначна при цьому доля цих же інвестицій в загальному об'ємі ПІІ взагалі мізерна і має тенденцію до зменшення (рис. 2).

Таблиця 3 – Фінансування технологічних інновацій в Україні [4]

Рік	Загальна сума фінансування технологічних інновацій		у тому числі за рахунок коштів							
			власних		Державного бюджету		іноземних інвесторів		інших джерел	
	млрд. дол.	%	млрд. дол.	%	млрд. дол.	%	млрд. дол.	%	млрд. дол.	%
2000	0,32	100,00	0,26	79,64	0,001	0,44	0,02	7,57	0,04	12,35
2001	0,37	100,00	0,31	83,90	0,01	2,83	0,01	2,97	0,04	10,30
2002	0,57	100,00	0,40	71,07	0,01	1,51	0,05	8,76	0,11	18,66
2003	0,57	100,00	0,40	70,21	0,02	3,04	0,02	4,25	0,13	22,50
2004	0,85	100,00	0,66	77,22	0,01	1,40	0,02	2,48	0,16	18,91
2005	1,12	100,00	0,98	87,72	0,01	0,49	0,03	2,75	0,10	9,04
2006	1,22	100,00	1,03	84,60	0,02	1,86	0,03	2,86	0,13	10,68
2007	2,15	100,00	1,58	73,72	0,03	1,33	0,06	2,97	0,47	21,98
2008	2,28	100,00	1,38	60,56	0,06	2,81	0,02	0,96	0,81	35,67

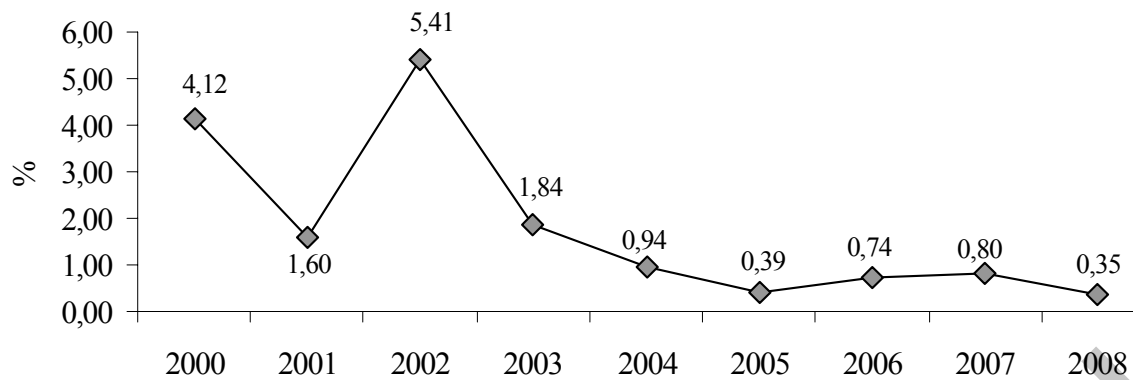

Рисунок 2 – Динаміка частки іноземних інвестицій в технологічні інновації в загальному об'ємі ПІІ [4]

Ситуація, що склалася, є наслідком неефективної галузевої структури ПІІ. Так, ПІІ спрямовуються головним чином до високорентабельних некапіталоємних галузей і секторів зі швидким оборотом коштів: торгове посередництво, оптова торгівля, харчова промисловість, фінансові послуги, – при цьому провідним мотивом інвестування найчастіше постає можливість заміщення імпорту споживчих товарів та швидкого захоплення ними внутрішнього ринку. Натомість, високо- й середньотехнологічні галузі отримують набагато менші обсяги ПІІ: так, наприклад, тільки протягом 2005 р. частка ПІІ в машинобудуванні зменшилася з 8,1% до 6,2% від загального об'єму кумулятивних накопичених на кінець 2005 р. ПІІ і є меншою за долю оптової торгівлі і посередництва в торгівлі (15,9%), металургії (11%), харчової промисловості (10,5%), фінансової діяльності (9,5%), операцій з нерухомістю (8,3%), транспорту і зв'язку (6,7%). Також на підприємствах машинобудування витрати на інноваційну діяльність за рахунок ПІІ в 2005 р. склали трохи більше 15 млн. грн. (9,6% від загального об'єму ПІІ, які були спрямовані на інновації), що склало лише 0,9% загальних інноваційних витрат в цій галузі в 2005г. [2, с. 263-264].

Неефективна галузева структура ПІІ обумовлена, у свою чергу, несприятливим інвестиційним кліматом в Україні. Так, ряд міжнародних організацій істотними чинниками непривабливості інвестування в Україну вважають недосконалість законодавства, високий рівень корупції, а також слабкість регуляторного середовища. У традиційному рейтингу економічних свобод, який складає аналітичний центр Heritage Foundation/Wall Street Journal Україна знаходиться на 125 місці з 161 країни світу. Для цієї підгрупи країн характерними рисами є проведення на державному рівні політики валютних обмежень, маніпулювання банківською системою і застосування інших обмежень. Рівень економічних свобод в Україні визначений на рівні 53,3 з 100 % можливих в 2007 р. [6].

Низький індекс економічної свободи означає відставання країни в темпах здійснення економічних перетворень. Результати відміченого рейтингу підтверджуються оцінками експертного дослідження незалежних росіян і українських фахівців у галузі економічної політики і інвестицій. Порівняно з 2006 р. експерти відмічають погіршення інвестиційного клімату в Україні [5]. На рис. 3 представлені інвестиційні ризики, які погіршують інвестиційний клімат в Україні.

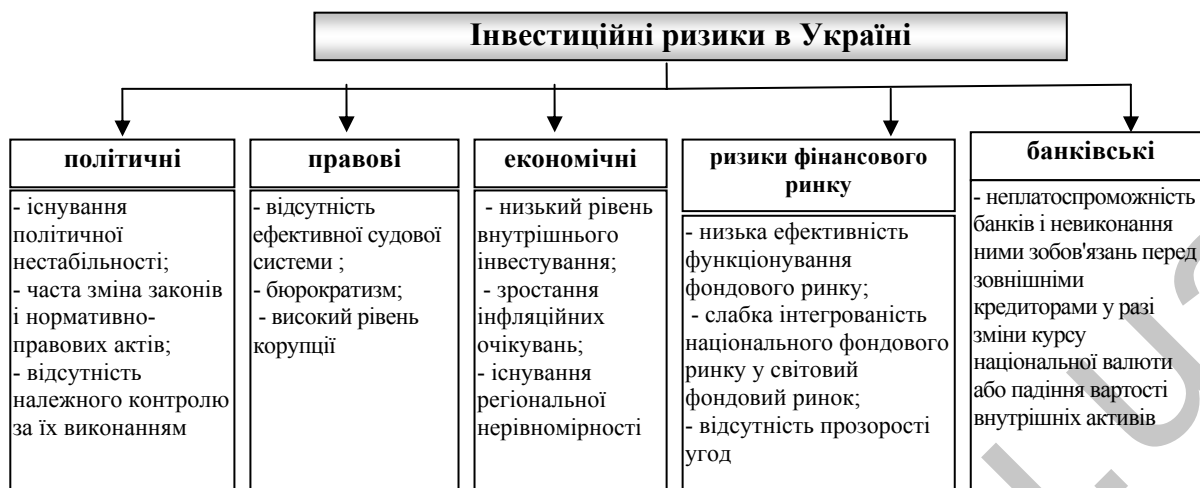

Рисунок 3 – Інвестиційні ризики в Україні

Таким чином, вплив ПІІ на технологічний розвиток української економіки залишається на низькому рівні, за винятком окремих проектів, які пов'язані з повною модернізацією виробництва та забезпечуються засобами великих ТНК і мають "точковий" характер (наприклад, ВАТ "Миколаївцемент" - фр. Lafarge, ВАТ "Суднобудівний завод „Океан" - Damen Shipyards Group, ЗАТ "Світоч" - "Nestle") [2, с. 266]. Малі об'єми ПІІ і їх нераціональна галузева структура з вираженим переважанням сфери обігу в якості об'єкта вкладень над матеріальним виробництвом дозволяють зробити висновки про низьку ефективність інноваційно-інвестиційної складової ЗЕД України. У цілому учені-економісти майже однотайно негативно оцінюють тенденції прямого іноземного інвестування в Україні з точки зору формування інноваційної економіки: "Об'єми і структура іноземного інвестування не відповідають пріоритетам стійкого економічного розвитку" [1, с. 238].

Висновки.

Результати дослідження дозволили сформулювати такі основні висновки:

- по-перше, практичне застосування отриманих моделей дозволяє при існуючій структурі експорту-імпорту з достатньою достовірністю спрогнозувати зміну макроекономічних показників залежно від розвитку зовнішньоекономічної складової української економіки. Це дає можливість коригувати прогнозні показники ВВП, що може бути використано в бюджетному процесі, при складанні державних програм розвитку економіки і окремих її галузей оцінці інвестиційної привабливості України;

- по-друге, проведені дослідження показали, що в Україні склалася нехарактерна для більшості світових економік ситуація, пов'язана з диспропорціями в експортно-імпортній структурі, при якій збільшення ВВП відбувається при зростанні імпорту (збільшення на 1% об'єму імпорту веде до збільшення об'єму ВВП на 2,19%), а не експорту, так збільшення на 1% об'єму експорту веде навпаки до зменшення об'єму ВВП на 1,06%, що негативно впливає на українську економіку.

- в третій, отримані в ході розрахунків залежності свідчать про те, що вплив ПІІ в Україні носить короткостроковий характер, що є наслідком нерациональності використання ПІІ. Так, ПІІ спрямовуються у високорентабельні некапіталоємні галузі і сектори з швидким оборотом коштів, при цьому рівень впливу ПІІ на технологічне оновлення господарського комплексу України залишається низьким що свідчить про низьку ефективність інноваційно-інвестиційної складової ЗЕД України.

Таким чином, ситуація, що склалася, диктує необхідність здійснення практичних кроків у напрямі розробки відповідних програм по стимулюванню експорту і поліпшенню інвестиційного клімату в Україні.

Summary. The questions of development of foreign economic activity of Ukraine are examined in the article. The econometric models of dynamics of development of foreign economic activity of Ukraine are analyzed. The estimation of innovative-investment constituent of development of foreign economic activity of Ukraine is conducted.

Список літератури.

1. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення / [Алимов О. М., Даниленко А. І, Трегобчук В. М. та ін]. – К.: Об'єднаний інститут економіки НАН України, 2005. — 540с.
2. Килимник О.І. Вплив прямих іноземних інвестицій на технологічний розвиток виробничого потенціалу України / О.І. Килимник // Вісник Донецького університету, сер. В: Економіка і право. – 2008. – Вип. 1. – С. 261–275.
3. Назаренко О.М. Основи економетрики: підручник / О.М. Назаренко. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 404 с.
4. Сайт Державного комітету статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
5. Энергетический потенциал Украины. Инвестиционное исследование. Киев-Москва. Фонд "Свободная Европа", 2007. – 116 с.
6. The Heritage Foundation // The Wall Street Journal/ 2007 Index of Economic Freedom / Ed. K. R. Holmes, B. T. Johnson. World Bank. – Washington D. C. – 2007.